

UKRAYNA'DA BİR HASEKİ SULTAN CAMİSİ VE YADİGÂR KALAN MİNBERİ

A HASEKI SULTAN MOSQUE IN UKRAINE AND ITS MINBAR AS ITS REMINDER

Muzaffer Özgüleş*, Filiz Özer**

Abstract

After the conquest of Kamanıçe in 1672, one of the catholic churches in the city was converted into a mosque in the name of Haseki Gülnuş Sultan, who was the favourite of Mehmed IV. This building could only function until 1699; after then, it was reconverted into its original function, and today, it is still being used as St. Nicholas Church. This article examines this short lived and long forgotten Ottoman mosque, revives the minbar of it that is still present inside the church, and studies the significance of this conversion which was uniquely carried out in the name of a *haseki*.

IV. Mehmed'in yanından ayırmadığı eşi ve geleceğin iki padişahının annesi Gülnuş Emetullah Sultan, henüz haseki sultanken Lehistan Seferi'ne katılır ve 1672'de fethedilen Kamanıçe'de¹ bir kilise de onun adına camiye çevrilir. Gülnuş Sultan Osmanlı tarihinde bir ilki gerçekleştirerek sefere katılan ilk haseki olur ve "gazi"liğinin ödülü olarak şehrin en önemli Katolik manastırlarından birini hak eder. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'nın ardından terkedilen Kamanıçe'deki cami tekrar kiliseye çevrilir, ancak içindeki özgün minber, plan özellikleri değişmeyen yapı gibi, büyük ölçüde korunur. Bu makalede ilk olarak, Gülnuş Sultan'ın bu sıra dışı baniliğinin gerçekleşmesine yol açan tarihsel arka

*Mimarlık tarihçisi, Dr. Adres: Kadı Mehmet Mah. Piyade Sok. 3/11 Kasımpaşa İstanbul/Türkiye.
Email: muzafferozgules@yahoo.com
teslim tarihi: Mayıs 2013.

**Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi (emekli öğretim üyesi), İstanbul/Türkiye. Email: filiz.ozer@isikun.edu.tr

¹ İngilizce: Kamianets-Podilskyi, Lehçe: Kamieniec Podolski

plan ve Kamanıçe'nin fethi sonrasında kalede gerçekleşen dönüşümler ele alınacaktır. Ardından, Haseki Sultan adına camiye çevrilen kilisenin tarihçesine ve cami olarak işlev gördüğü 27 yıl boyunca geçirdiği dönüşümlere yer verilecektir. Osmanlı dönemindeki cami mekânının ve içindeki minberin mimari betimlemesi yapılacaktır. Gerek yapının tarihçesi gerekse cami ve minberin mimari betimlemeleri ve ayrıntılı fotoğraflarla betimlenmesi burada ilk kez yapılmaktadır. Son olarak, günümüzde Ukrayna sınırları içinde bir Katolik kilisesi olarak işlevini sürdüren bu ilk yapının, Gülnuş Sultan'ın baniliği içindeki yerine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Tarihsel Arka Plan: Osmanlıların Ukrayna “Macerası”

Osmanlı'nın Balkanlardan kuzeye doğru ilerleyişinde, Karadeniz sahilindeki limanları ve ticaret merkezlerini denetim altına almak ve başkente hububat sağlayan Kırım'a karadan ulaşmak, başlıca sebepler olarak öne çıkar.² Bu amaçla Fatih'in Kırım Tatarlarını 1475'te vasalı haline getirmesi ve II. Bayezid'in Boğdan'da 1484'te hâkimiyet kurması ile Osmanlı İmparatorluğu ve Lehistan (Polonya-Litvanya Krallığı) sınır komşusu haline gelmişti.³ Kanuni döneminde bazı sınır sorunları yaşansa da iki ülke arasındaki ilişkiler görece dostaneydi. 1620-21 yıllarındaysa II. Osman Hotin üzerine bir sefer düzenlemiş, ancak sonuçsuz kalmış ve barış yapılmıştı.⁴ IV. Murad tarafından görevlendirilen Abaza Mehmed Paşa'nın 1633'teki Kamanıçe Kalesi kuşatması da başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁵ Öte yandan bölgedeki önemli bir etnik unsur olan Kazaklar, 17. yüzyılın ilk yarısı boyunca Karadeniz'de Osmanlı donanmasını çokça uğraştırmış, hatta İstanbul'a kadar gelip Boğaziçi kıyılarını yağmaladıkları olmuştur.⁶

² Halime Doğru, **Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı: IV. Mehmed'in Kamanıçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 13; Mehmet İnbaşı, **Ukrayna'da Osmanlılar: Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 21.

³ Colin Imber, **Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 46, 50.

⁴ Doğru, **a.g.e.**, s. 16.

⁵ İnbaşı, **a.g.e.**, s. 15; Dariusz Kolodziejczyk, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th century): An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents**, Brill, Leiden-Boston 2000, s. 448.

⁶ Marc David Baer, **IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih**, Hil Yayın, İstanbul 2010, s. 90.

IV. Mehmed döneminin başında, 1648’de, Bohdan Khmelnytsky’nin başını çektiği Kazak isyanı, 1651’e kadar süren Leh-Kazak savaşına yol açmış ve bu sırada Khmelnytsky Osmanlı’nın desteğini elde etmeye çalışmıştı. Kazakların daha sonraki hetmanı (askeri ve politik lider) Petro Doroşenko da Osmanlı’ya yanaşmıştı. Doroşenko Sultan’ın himayesine girip Avrupa’daki seferlerde Osmanlı ordusuna destek vereceğini bildiriyor, karşılığında Osmanlı’nın korumasını ve askeri desteğini talep ediyordu.⁷ Bu noktada Lehistan ve Rusya ilişkilerinde bir denge politikasını sürdürülen Osmanlı İmparatorluğu’nun vereceği karar çok hassastı. Bir taraftan uzun süredir meşgul olduğu Girit seferi nedeniyle Venediklilerle savaş halindeydi ve gemilerini Karadeniz’de Kazak saldırılarına tedbir olarak tutmak yerine Akdeniz’de Venediklilere karşı kullanmayı yeğliyordu.⁸

Kazakları kontrol altında tutmak için bölgede bir üsse ihtiyaç vardı: Dinyester Nehri’nin kuzeyinde yer alan ve Podolya’nın en önemli kalesi olan Kamanıçe (Şekil 1), stratejik bir öneme sahipti ve sadece Ukrayna’da değil, Boğdan ve Erdel’deki hâkimiyeti ve Kırım Tatar Hanlığı üzerindeki otoriteyi pekiştirmek için de gerekliydi. Bu nedenle Kamanıçe Seferi hem önleyici bir hamle olacak hem de IV. Mehmed’e bu ilk seferinde gazi unvanını getirecekti. Sonuçta Osmanlı, olası Kazak saldırılarını önlemek için Lehistan’ı Rusya karşısında zayıf düşürecek bir hamle yaparak Kazakları onların üzerine yönlendirmeyi seçti. 1669’da Doroşenko’ya tuğ, tabl, alem ve mehterhane gönderilerek Kazaklar vasal olarak himaye altına alınınca 1670’te Lehistan Doroşenko’yla ilişkilerini kesti ve bir yıl sonra da Kazak hâkimiyetindeki Ukrayna topraklarını işgal etti.⁹

Bunun üzerine Osmanlı 1672 Mart’ında Lehistan’a karşı savaş ilan etti.¹⁰ Üstelik bu sefere padişahla beraber Gülnuş Sultan’ın yanı sıra annesi Hadice Turhan Sultan da katılacaktı. Padişahın ailesinin de katıldığı uzun ve zorlu bir yürüyüşten sonra –Haseki Gülnuş Sultan’ın gümüş arabası şid-

⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681) - Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanıçe**, distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge 2004, s. 3-4.

⁸ Bu dönemdeki Osmanlı-Lehistan diplomatik ilişkileri için bkz. Kolodziejczyk, **a.g.e.**, 2000, s. 146-152. Osmanlı tarafındaki gelişmeleri ve mektuplaşmaları izlemek için bkz. İnbaşı, **a.g.e.**, s. 43-53.

⁹ Kolodziejczyk, **a.g.e.**, 2000, s. 144-146.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, Cilt III, s. 422.

detli yağmur nedeniyle çamura saplanmış ve sadrazamla adamları arabayı balçıktan kurtarmak için çok uğraşmışlardı- Kamanıçe kuşatıldı.¹¹ Harem üyelerinin daha geride kaldığı fakat padişahın bilfiil yer aldığı Kamanıçe kuşatmasını ve fetih gününü dönem tarihçisi Defterdar Sarı Mehmed Paşa şöyle betimlemektedir:

“Rebiyülahir ayının 23. günü [18 Ağustos 1672] âlemin sığınağı ve düşmanın mahvedicisi olan Padişah hazretleri İslam askerleriyle Kamanıçe kalesini muhasara etmek niyetiyle hareket etmişlerdir. Adı geçen kale altına varmışlar, sipere girilecek yerleri ve muhasara olunacak mevzileri kahır pergeli içine alıp görmüşlerdir ki bu kale düşman ülkeleri dâhilinde bulunan kalelerin hepsinden daha sağlam ve meşhurdur. (...) [Kuşatmanın 9. günü] Kâfirler sürüsü aman istemişler, (...) ellerine amanname verilerek kaleyi teslim etmek üzere kâfirlerin çoğu orta hisarda toplanmışlardır. (...) 4 Cemaziyülevvel 1083 [28 Ağustos 1672] günü galip askerler içeri girmiş ve aynı gün büyük kale İslam’ın nuruyla nurlanmıştır.”¹²

Kamanıçe’nin teslim olmasının ardından 18 Ekim 1672’de Bucaş Antlaşması imzalandı.¹³ Çağdaş Osmanlı kaynaklarına göre¹⁴ sefer sonrası gerçekleştirilen ilk imar faaliyetleri Kamanıçe Kalesi’nde bulunan büyük kiliselerin camiye çevrilmesi olmuştur. Nâbî’nin “Ol küfürle leb-â-leb olan köhne deyrler/ Oldu Muhammed ümmetinin cümle mabedi” beyti bu dönüşümü özetler.¹⁵ Kalenin 27 Ağustos 1672 Cumartesi günü fethinden sonra 29 Ağustos’ta IV. Mehmed Kamanıçe’de incelemelerde bulunmuş, 31 Ağustos günüyse şehir ve kaledeki büyük kiliselerde Hıristiyanlık ala-

¹¹ Baer, **a.g.e.**, s.264.

¹² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâiyat**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, s.53-55.

¹³ Kolodziejczyk, **a.g.e.**, 2004, s. 6-7.

¹⁴ Seferle ilgili en detaylı bilgiyi, bizzat Fazıl Ahmed Paşa tarafından görevlendirilen Abdurrahman Abdi Paşa **Vekâyinâme** adlı eserinde vermektedir (İnbaşı, **a.g.e.**, s. 18). Seferle katılanlar arasında **Fetihnâme-i Kamanıçe** adlı eserin müellifi Hacı Ali Efendi ve **Tarih-i Kamanıçe** yazarı Yusuf Nâbî de vardır ve her üçü de günbegün bizzat gördüklerini yazmışlardır. Mehmed Raşid Efendi, **Tarih-i Raşid**’te; Silâhdar Mehmet Ağa, **Silâhdar Tarihi**’nde; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâiyat**’da doğrudan bu üç müelliften alıntılar yapmışlardır (Hacı Ali Efendi, **Târih-i Kamanıçe (Tahlil ve Me-tin)**, haz. Ayşe Hande Can, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, yayın yeri ve yılı yok, s. XI-XII).

¹⁵ Hüseyin Yorulmaz, **Urfalı Nâbî**, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 96.

metleri kaldırılarak ve mahzendeki (kript) mezarlar temizlenerek camiye çevirme hazırlıkları yapılmıştı. Padişahın adının verilerek camiye çevrilen katedralde ilk cuma namazının kılınabilmesi için mihrap ve minber yapılmış, 2 Eylül Cuma günü kılınan namazda padişah da yer almıştı.¹⁶ Ardından şehirdeki diğer önemli kiliseler de padişah ailesinin ve Kamanıçe fethindeki başarıları nedeniyle devlet ileri gelenlerinin adına camiye dönüştürüldü.¹⁷ Gülnuş Emetullah Sultan'ın payına düşen yapı, Dominikenlerin St. Nicholas Kilisesi'ydi (Tablo 1). Marc David Baer'e göre "belki de Lehistan'daki bu uzak kaleye çamur içinde giderek padişaha eşlik ettiği için bir teselli ödülü olarak Haseki Gülnuş'a da bir cami tahsis edildi."¹⁸

Tablo 1 Osmanlı döneminde Kamanıçe'deki kiliseden çevrilen ve yeni inşa edilen camiler (Kaynak: Kolodziejczyk, **a.g.e.**, 2004, s. 53).

Kilisenin adı	Caminin adı
Katolik katedrali St. Peter ve St. Paul	IV. Mehmed Camisi (Cami-i Hüdâvendigâr)
Bilinmiyor	Valide Hadice Turhan Sultan Camisi
<i>St. Nicholas Dominiken Kilisesi</i>	<i>Haseki Gülnuş Sultan Camisi</i>
St. John Ortodoks Kilisesi	Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Camisi
Kutsal Üçleme Ortodoks Kilisesi	İkinci Vezir Musahib Mustafa Paşa Camisi
St. Nicholas Ermeni Kilisesi	Üçüncü Vezir Kara Mustafa Paşa Camisi
Carmelites Kilisesi	Vaiz Vani Mehmed Efendi Camisi
St. Stanislaw Katolik Kilisesi	İlk Kamanıçe Beylerbeyi Halil Paşa Camisi
-	Yeni Kale'de cami
-	Polonya Kapısı'nda cami

Yapının Tarihçesi: Kilise, Cami, Yeniden Kilise

Kamanıçe'deki varlıkları 1370'lere dek uzanan Dominikenler, 1420'de şehri yakıp yıkan yangında yok olan ilk ahşap kiliselerinin yerine St. Nicholas'a adanan kâgir bir kilise inşa ettiler; birkaç yıl sonra da yanına ahşap manastır binaları eklediler. Dominiken Manastırı'nın genişlemesi

¹⁶ İnbaşı, **a.g.e.**, s. 203.

¹⁷ Hacı Ali Efendi, **a.g.e.**, s. 86; Zbigniew Bania, Marta Wiraszka, **Kamieniec Podilski, Miasto-Legenda**, Wydawnictwo Neriton, Varşova 2001, s. 24; Kolodziejczyk, "Kamieniec Podolski pod panowaniem tureckim 1672-1699", **Kamieniec Podolski. Studia z dziejow miasta i regionu**, ed. F. Kiryk, Kraków 2000, s. 189-190.

¹⁸ Baer, **a.g.e.**, s. 273.

15. ve 16. yüzyıl boyunca sürdü. 1596-1628 arası St. Nicholas Kilisesi'ne üç aile şapeli eklendi. Bunlardan ilki kilisenin güneyine 1596'da inşa edilen Maria Rozhanova Şapeli'ydi. 1611'de kilisenin kuzeyine İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Şapeli inşa ettirildi. St. Dominik'e adanan üçüncü şapelse kilisenin kuzeyine ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Şapeli'nin doğusuna 1628'de eklendi. 1616'daki Kamaniçe yangınından zarar gören yapı iki yıl içinde onarıldı ve manastırın ahşap yapıları da bu yangın sonrasında kâgir olarak yeniden inşa edildi.¹⁹

Kamaniçe'nin Ağustos 1672'de Osmanlılar tarafından fethedilmesinden hemen sonra diğer kiliseler gibi St. Nicholas Kilisesi de camiye çevrilmiş ve Haseki Gülnuş Sultan'ın adı verilmiştir. Yapı, Osmanlı döneminde -mihrap ve minber gibi liturjik öğelerin eklenmesi dışında- önemli bir değişikliğe uğramamıştır.²⁰ Ayrıca katedralin camiye çevrilmesi sırasında olduğu gibi yapının mahzenindeki Hıristiyan mezarlarının kaldırıldığı da düşünülebilir. Muhtemelen, kilisenin o dönemde mevcut çan kulesi (Şekil 5) minare olarak kullanılmış, başka bir minare eklenmemiştir. Zira yerleşik geleneğe göre, haseki sultan camilerinde tek bir minare olabilirdi.²¹ Öte yandan IV. Mehmed'in camisine biri bugün de ayakta olan biri ise tamamlanamayan iki minare eklendiği, Hadice Turhan Sultan'ın camisine de bir minare eklendiği arşiv belgelerinden anlaşılırken Gülnuş Sultan'ın yapısıyla ilgili böylesi bir kayıt ya da iz yoktur.²²

Yapı, 1680'de IV. Mehmed'in camisiyle beraber bir onarım geçirmiştir.²³ İlk Kamaniçe Beylerbeyi Halil Paşa'nın vefat eden kızının, bu caminin haziresine gömüldüğü belirtilmektedir.²⁴ Ancak Osmanlı'nın Kamaniçe'den çekilmesinin ardından Lehlerin şehre girmesiyle birlikte Müslüman mezarları kazılmış ve naaşlar şehir dışına çıkarılmıştır.²⁵ Do-

¹⁹ Adrian Mandzy, *A city on Europe's Steppe Frontier: An Urban History of Early Modern Kamianets-Podilsky, Origins to 1672*, Columbia University Press, New York 2004, s. 221, 222, 244, 265-266.

²⁰ *The Monuments of Urbanism and Architecture of the Ukrainian SSR*, Kiev 1986, cilt 4, s. 150.

²¹ Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Books, Londra 2005, s. 121-122.

²² BOA MAD 709 ve MAD 4559, s. 5'ten aktaran Bania, Wiraszka, *a.g.e.*, s. 189-190.

²³ BOA MAD 4559, s. 5'ten aktaran Bania, Wiraszka, *a.g.e.*, s. 190.

²⁴ Aleksander Prusiewicz, *Kamieniec Podolski: Szkic Historyczny*, Varşova 1915, s. 68.

²⁵ Kolodziejczyk, *a.g.e.*, 2004, s. 51.

layısıyla günümüze herhangi bir Osmanlı mezar taşı ulaşmamıştır. Yapının bitişiğindeki manastırın bahçesine de Halil Paşa'nın kızının anısına bir çeşme yaptırıldığını, manastırın da Osmanlı birliklerinin Kamanıçe'de kaldıkları süre boyunca yeniçeri kışlası olarak kullanıldığını kaydeden kaynaklar vardır.²⁶ Osmanlı'nın Kamanıçe'de kaldığı süre boyunca buradaki asker sayısının 6.000'i aştığı düşünülecek olursa²⁷ bu öneri gerçekçi görünmekte ve caminin cemaatinin çoğunu kışladaki yeniçerilerin oluşturduğunu düşündürmektedir. Ancak manastır binalarının yıkıldığını belirten kaynaklar da mevcuttur.²⁸

Caminin kitabesi ya da vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır.²⁹ Ancak 1680 yılında, Kamanıçe muhafızı Vezir Ahmed Paşa ve defterdarı Abdullah Efendi zamanında düzenlenen bir gelir gider defterinde, Kamanıçe Kalesi'ndeki IV. Mehmed ve Valide Turhan Sultan camilerininin yanı sıra Haseki Gülnuş Sultan'ın camisinin görevlilerini ve yevmiyelerini veren bir kayıt da yer almaktadır.³⁰ Tablo 2'de ayrıntıları verilen bu belgeye göre Haseki Sultan Camisi'nde toplam 12 kişi görev yapmaktadır. Bunların günlük toplam ücretleri 155 akçe olup 13 aylık süre boyunca toplam 60.450 akçe ücret almışlardır.

²⁶ Taras Palkov, **Kamyanets-Podilskyi, Khotyn, Castles of the Zbruch Valley, Podilski Tovtry**, Lviv 2010, s. 9

²⁷ Dariusz Kolodziejczyk, **Ottoman Podillja: The Eyalet of Kam"janec', 1672-1699**, Harvard Ukrainian Studies 16, no.1-2, 1992, s.96.

²⁸ Mandzy, **a.g.e.**, s. 266

²⁹ Gülnuş Sultan'ın Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki (VGMA) vakfiyelerinde, Kamanıçe'deki camiye yer verilmemiştir. Bkz. VGMA, No: 143, 1640, 1641. Yapı, IV. Mehmed'in vakfiyelerinde de yer almaz. Bkz. VGMA, No: 1551, 1552.

³⁰ BOA MAD 4559/2. Bu belgenin transkripsiyonunu yapan Merve Çakır'a ve Murat Bilgin'e teşekkürlerimi sunarım.

Tablo 2 1680 yılında Kamanıçe Haseki Sultan Camisi görevlileri ve maaşları (Kaynak: BOA MAD 4559/2)

Adı	Görevi	Yevmiyesi (akçe)
Ali Efendi	İmam, hatip ve sermahfil	75
Mustafa Halife	Birinci müezzin	12
Hasan Halife	İkinci müezzin	10
Ebubekir Halife	Birinci kayyum	12
Mustafa Halife	İkinci kayyum	10
Veli Halife	Ferraş ve kandilci	9
-	Mütevelli	10
Mustafa Halife	Devirhan	3
Ali	Devirhan	3
Mustafa Halife	Muarrif	4
Mustafa Halife	Sela ve bayram ezanı müezzini	7
Mehmet Efendi	Vaiz	20

İçinde Gülnuş Sultan'ın camisinin de olduğu Kamanıçe'deki saltanat camilerinin vakfiyelerinin bulunmaması, söz konusu yapıların gelirlerinin 1681'de düzenlenen *Defter-i Mufassal*'da yer alması³¹ ve giderlerinin Kamanıçe muhafızı tarafından düzenlenen bir muhasebe defterinde gösterilmesi, bunun yeni eyalete özgü özel bir uygulama olabileceğini akla getirmektedir. Zira 1681 yılına ait bütçeye göre, Podolya eyaletinden toplanan gelirler toplam giderlerin ancak %3'ünü karşılıyor, geri kalan miktarı İstanbul'daki hazineden gönderiliyordu.³² Dolayısıyla Gülnuş Sultan'ın camisi, daha sonra inşa ettireceği yapılar için kuracağı vakıflardan farklı olarak, muhtemelen devlet hazinesinden finanse ediliyordu.

Diğer kiliseden çevirme camiler gibi Haseki Gülnuş Sultan Camisi de Karlofça Antlaşması'nın ardından Osmanlı'nın Kamanıçe'den Mart 1699'dan itibaren çekilmesiyle terkedilmiştir.³³ Ancak kaledeki son Os-

³¹ Kolodziejczyk, a.g.e., 2004.

³² Kolodziejczyk, a.g.e., 1992, s.98-99.

³³ Rifa'at A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 87, No. 4 (Oct. - Dec., 1967), s. 507. Rifa'at A. Abou-El-Haj, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 89, No. 3 (Jul. - Sep., 1969), s. 170, dipnot 19. Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, İstanbul

manlı birliklerinin 22 Eylül 1699'da ayrıldığı düşünülecek olursa cami işlevini bu tarihe dek sürdürmüş olabilir.³⁴ Bir süre boş kalan yapı daha sonra yeniden kilise haline getirilmiştir. Yapı bugünkü barok batı cephesine ve çan kulesine 1737-1754 yılları arasında John de Witte tarafından gerçekleştirilen ve Michal Franciszek Potocki'nin finanse ettiği yenilemede kavuşmuştur.³⁵ Yapı, günümüzde St. Nicholas Kilisesi olarak işlevini sürdürmektedir (Şekil 6).

Haseki Gülnuş Sultan Camisi'ne Çevrilen St. Nicholas Kilisesi'nin Mimari Betimlemesi

Günümüzde Ukrayna'nın güneybatısında kalan Kamañçe, 17. yüzyılda Lehistan'ın Podolya Eyaleti'nin başkentiydi ve Dinyester'in bir kolu olan Smotriç Nehri'nin at nalı şeklinde bir kıvrım yaptığı noktadaki konumuyla fethedilmesi güç bir kaleydi.³⁶ Bu şehirdeki en önemli dini yapılardan olan St. Nicholas Kilisesi, şehrin tam merkezinde ve çevresine hâkim bir noktada yer almaktadır.³⁷ Şehrin en önemli meydanlarından biri olan ve geçmişten günümüze dek aynı adla anılan Leh Pazarı'nın³⁸ hemen yanındadır (Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4).

Yukarıda görüldüğü gibi 1699 sonrasında yapı önemli bir değişiklik geçirmediği için günümüzdeki yapının planı, Gülnuş Emetullah Sultan adına camiye çevrilen kilisenin planıyla büyük oranda benzerlik gösterir (Plan 1). Bir ortaçağ gotik kilisesi olarak camiye çevrilirken mihrap ve minber eklenmesi gibi gerekli ve yeterli dönüşümler dışında fazla bir müdahaleye uğramadığı, sonraki yüzyıllarda barok üslubunda yenilemelerin ve eklemelerin yapıldığı yukarıda görülmüştür. Ancak bunlar büyük çaplı inşaat-

1966, Cilt 10, s. 182.

³⁴ Dariusz Kolodziejczyk, "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", *Savaş ve Barış- 15.-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri*, İstanbul 1999, s. 30.

³⁵ *The Monuments of Urbanism and Architecture of the Ukrainian SSR*, Kiev 1986, cilt 4, s. 150; Palkov, *a.g.e.*, s. 9. 18. yüzyıldaki yeniden kiliseye dönüştürme sırasında değişiklikler geçiren manastır, II. Dünya Savaşı sırasında ciddi biçimde zarar gördüğü için halen süren bir restorasyon süreci yaşamaktadır.

³⁶ Dariusz Kolodziejczyk, "Kamañçe", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Agoston-Gabor, New York 2009, s. 306.

³⁷ Bania, Wiraszka, *a.g.e.*, s. 190.

³⁸ İngilizce: Polish Market, Lehçe: Polskyi Rynok

lar değil; şapel, kule gibi birimlerin yenilenmesi ve iç mekânla cephenin rokoko üslubunda bezenmesidir. Kilise görevlilerinin binası ile yemekhane ve manastır yapılarıysa yeniden inşa edilmiştir.

Haseki Gülnuş Sultan Camisi yeniden kiliseye dönüştürüldükten sonra bazı ek yapılar kazandığı için, burada yalnızca naosu camiye çevrildiği düşünülen bugünkü kilise binası ile buraya açılan –ve diğer kiliseden çevirme camilerde de görüldüğü gibi³⁹ cami hacmine dâhil edilmiş olabileceği düşünülen- şapeller betimlenecektir (Plan 2). Çan kulesi, manastır, kilise görevlileri binası, yemekhane gibi sonradan eklenen ya da yenilenen yapıların ve geç dönem süslemelerinin betimlemeleri dışarıda bırakılacaktır.⁴⁰

Bugünkü yapı, Plan 2’de görüldüğü gibi doğuya yönlendirilmiş bir kilise ve bunun güneyine eklenmiş bir manastır ve yemekhane binasıyla kiliseye bitişik şapellerden oluşmaktadır. Kilisenin batıdaki giriş cephesi, manastırınkiyle bitişiktir (Şekil 7). Planda yarım olarak gösterilen dış avlu duvarı, yapıyı doğu yönünde çevreler ve geniş bir arka avlu oluşturur (Şekil 8). Manastırın iç avlusu ise kilisenin güney duvarına bakmaktadır. Kilisenin güneyinde, açık tarafı kuzeye bakan bir U harfi biçiminde konumlanmış manastır, bunun doğusundaysa yemekhane yer alır.

Yapıya batıdaki çan kulesinin altından, çapraz tonozla örtülü bir mekândan geçilerek girilir. Bu mekânın üç tarafındaki kapılardan sağdaki (güneydeki) manastıra, soldaki (kuzeydeki) kilise görevlilerine ayrılan odaya, karşıdaki (doğudaki) ise kiliseye geçişi sağlar. Girişin tam karşısındaki bu kapıdan kiliseye girildiğinde üç nefli bir bölümlenme görülür. Orta nef, yan neflere göre daha geniş ve yüksektir. Doğudaki beşik tonozla örtülü koro bölümüne doğru uzanan, çapraz tonozla örtülü ve kare biçimine yakın üç birimden oluşan orta nefin ilk iki biriminin kuzeyinde ve

³⁹ Süleyman Kırımtayf, **Converted Byzantine Churches in Istanbul Their Transformation into Mosques and Masjids**, Ege Yayınları, İstanbul 2001.

⁴⁰ St. Nicholas Kilisesi ve Manastırı, 28-29 Temmuz 2012 tarihlerinde Krakow Jagellonian Üniversitesi’nden Dr. Rafal Quirini-Poplowski ile beraber gerçekleştirilen yerinde inceleme sırasında restorasyonda olduğu için tüm bölümleri gezilip fotoğraflanamamıştır. Bu tarihlerde, Plan 2’de turuncu renkle gösterilen koro bölümünde kilise faaliyetleri devam etmekte ve ancak bu kısım gezilebilmekteydi. Ancak St. Nicholas Kilisesi rahibi O. Alojzy Kosobudzki ile yapılan görüşmede yapının yakın dönemli restorasyonlarında elde edilen bulgulara dair bilgiler edinilmiş ve aşağıya aktarılmıştır. Kendisine ve özellikle de bu çalışmaya büyük destek veren Dr. Rafal Quirini-Poplowski’ye şükranlarımı sunarım. M. Özgüleş.

güneyinde yan nefler bulunur (Şekil 9). Bunlar orta neften birer paye ve bu payeleri duvarlara bağlayan ikişer kemerle ayrılmıştır. Bu yan neflerin her biri, uzun kenarı orta nefi oluşturan birimlerin kenar uzunluğuna eşit, diğer kenarıysa daha kısa olan bir dikdörtgen şeklindeki iki birimden oluşur ve apsis doğrultusunda yan yana konumlanan bu birimler çapraz tonozla örtülüdür. Bunlardan kuzeydeki St. Valentine Şapeli, güneydeki ise St. Catherine Şapeli olarak anılmaktadır ve bu birimler dışarıdan eğik bir çatıyla örtülüdür (Plan 2).

Yan nefleri oluşturan bu şapellerin doğusundaki kemerlerin altından kare planlı ve kubbeli şapellere geçilir. Bunlardan kuzeydeki İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Şapeli, güneydeki Maria Rozhanova (M. B. Rózańcovej) Şapeli olarak anılır. Bu şapellere orta nefin iki yanındaki payeler arasındaki kemerli geçişlerle erişim mümkündür. Kuzeydeki İsa'nın Çarmıha Gerilişi Şapeli'nin doğusunda ve bundan bir duvarla ayrılmış vaziyette, dikdörtgen biçiminde ve çapraz tonozla örtülü St. Dominik şapeli yer alır. Bu şapele geçiş, orta neften koroya geçildikten hemen sonra, solda (kuzeyde) yer alan kemerin altından sağlanmaktadır (Şekil 10). Orta nefin doğusunda yer alan koro bölümü, bu nefle birleşerek uzun bir naos oluşturur ve naosun kuzeyinde ve güneyinde yer alan kubbeye örtülü şapeller, bir *pseudo* transept etkisi yaratır. Dolayısıyla, yapının planına dışarıdan bakıldığında bir haç plan tipi görülmektedir, ancak yan nefleri oluşturan şapeller ve St. Dominik Şapeli bu görüntüyü bozmaktadır.

Maria Rozhanova Şapeli'nin, Polonya'daki Rönesans mimarisinin tipik bir örneği olarak görülen⁴¹ fenerli ve alçak kasnaklı kubbesi, kemerlere ve pendentiflere oturur. Küçük bir kubbeye taçlanan fenerdeki yuvarlak kemerli altı pencereden ve manastır bahçesine açılan yuvarlak pencereden ışık alan şapelin güney duvarı iki payandayla desteklenir. Dış cephede bu duvar üzerinde ve söz konusu yuvarlak pencerenin orta noktası hizasında uzanan triglif ve rozetlerden oluşan bir friz ve bunun üzerinde yumurta-ok dizili dışarıya taşkın bir korniş yer almaktadır. Kubbe eteğinde ve fener kubbesinin hemen altında dişli friz ve katlı silmelerden oluşan bir saçak vardır. Fener dış yüzeyinin bitkisel motiflerle bezeli olduğu görülmektedir. Manastır avlusuna bakan dış cephenin restorasyon nedeniyle rasplanması sayesinde bu bölümün yapım malzemesinin moloz taş ve tuğla olduğu görülmüştür (Şekil 11).

⁴¹ Mandzy, a.g.e., s. 265.

Kuzeydeki İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Şapeli de Maria Rozhanova Şapeli'ne benzer bir mimariye sahiptir ve bunun naosa göre simetriğidir. Farklı olarak, on iki yüzlü yüksek bir kubbe kasnağı vardır ve bu kasnağın dış cepheye bakan dört yüzünde sivri kemerli pencereler açılmıştır. Kasnağı kubbeden ayıran silmenin üzerinde yaprak kabartmaları vardır. Yine güneydeki şapelden farklı olarak, daha yüksek olan kubbe feneri dıştan on iki yüzlüdür ve fenerdeki altı pencerenin her biri bu yüzlerin ikisini kaplayacak şekilde açılmıştır. Pencereler arasındaki sütunçelerin İyon tipi başlıkları vardır ve fener kubbesinin hemen altında dışa taşkın silmelerin oluşturduğu bir saçak yer alır.

Bu şapelin doğusunda ve koronun kuzeyinde kalan St. Dominik Şapeli ise kubbeyle örtülü şapellere göre daha küçüktür ve çapraz tonozla örtülüdür. Dışarıdan eğik bir çatıyla örtülü olduğu görülen şapel, kuzey yönde açılan basık kemerli bir pencereden ışık almaktadır (Şekil 12). Bu şapelin doğusundaki bölüm, yapıya sonradan eklenmiştir. Ancak aynı yerde daha önce kutsal eşyaların saklandığı birimin olduğu arkeolojik verilerden tespit edilmiştir.⁴² Gerek bu şapelin gerekse diğerlerinin dışa bakan alt bölümlerinde açılan küçük geçitlerden mezar mahzenlerine inilir (Şekil 13).

Beşik tonozla örtülen koro bölümünün tavanı, sivri kemerli pencere açıklıklarına uzanan tonozlarla hareket kazanmıştır (Şekil 14). Ancak yukarıda verilen planda gösterildiği gibi apsisteki pencerelere uzanan iki tonoz vardır, ancak sağda ve solda üçer tane gösterilen tonozlardan yalnızca soldaki pencereye uzanan bir tanesi mevcuttur. Yapının dıştan çekilen fotoğraflarında (Şekil 8) apsisteki üç kemer açıklığından ortadakinin tuğlayla örüldüğü, üç yüzlü apsisi üç noktadan payandaların desteklediği ve yapının özgün taş duvar örgüsünün bantlar açılarak sergilendiği görülmektedir. Yine bu fotoğraf koroyu içten gösteren fotoğrafla karşılaştırıldığında, içeriden görünen beşik tonozun üzerinde bir çatı katı olduğu ve buranın kırma çatı içinden açılan küçük pencerelerle aydınlandığı anlaşılmaktadır.

Yapının koro bölümünün güney tarafında esasen gotik pencerelerin yer aldığı, daha sonra bunların 18. yüzyılda barok üsluptaki pencerelere dönüştürüldüğü, aynı yüzyıl içinde manastırın yapılmasından sonraysa kapatıldıkları öğrenilmiştir. Apsise dışarıdan bakıldığında pencerelerin

⁴² Mandzy, a.g.e., s. 244.

gotik kemerleri hâlâ görülebilmektedir. Bu bölümün örtüsü olan tonozların da daha önceki ahşap çatının yerini aldığı ve yine dışarıdan gotik dönemdeki çatı kornişinin açılan bantlardan görülebildiği ifade edilmiştir⁴³ (Şekil 8). Yapının içinde bugün de görülebilen rokoko alçı süslemeler ise yukarıda söz edilen 18. yüzyılın ortalarındaki yenilemeden kalmadır (Şekil 14).

Yapının koro bölümünün kuzey duvarında ve apsise yakın konumda yer alan bir kapı, sonraki yeniden yapımlar sırasında alçıyla kapanmış, ancak son restorasyonlardan birinde açığa çıkarılmıştır (Şekil 15). Bu ayrıntı sayesinde yapının özgün malzemesi olan kesme taş da görülebilmektedir. Bu taşların üzerinde yer alan siyahlıklar ve hasarlar, yapının geçirdiği yangınların izleri olmalıdır.⁴⁴

Yapının koro bölümünün güney duvarında yer alan ve erken 17. yüzyıla ait olduğu düşünülen düz atkılı kapı, lentosunda ve sövelerinde yer alan süslemelerle dikkat çekmektedir (Şekil 16). Buradan kilisenin güneyinde yer alan manastıra geçiş sağlanmaktaydı ve yapı camiye dönüştürüldüğünde bu kapı örülerek kapatılmıştı. Büyük olasılıkla caminin mihrabı burada açılan bir niş içindeydi ve tam olarak güneye yönelmişti (Plan 2). 18. yüzyılın başında Dominikenler yapıyı tekrar elde ettiklerinde bu nişi açarak, gotik döneme ait çapraz tonozlu bir geçişle (Şekil 17) manastır avlusuyla bağlantı kurmuşlardır. Öte yandan manastırın 18. yüzyıldaki yeniden yapımı sırasında gotik dönemdeki özgün duvar doğrultularının korunup korunmadığı kesin olarak bilinmediği için bu kapının, orijinalinde burada yer alması muhtemel kutsal ekmek ve kâsenin muhafaza edildiği odaya açılıyor olabileceği düşünülmektedir. Başka bir ihtimalle yapının apsisinin kuzeydoğu duvarının bir niş açılarak mihrap olarak kullanılmış olabileceği düşünülse de 2001 yılında yapılan başka bir restorasyon sırasında çekilen fotoğraflar incelendiğinde (Şekil 18) içte mihrap nişi olabilecek bir iz görülmezken dışta derin bir nişin varlığı görülmektedir.⁴⁵

⁴³ Kamañçe St. Nicholas Kilisesi rahibi O. Alojzy Kosobudzki ile yapılan görüşme, 28.07.2012.

⁴⁴ Kamañçe St. Nicholas Kilisesi rahibi O. Alojzy Kosobudzki ile yapılan görüşme, 28.07.2012.

⁴⁵ Kamañçe St. Nicholas Kilisesi rahibi O. Alojzy Kosobudzki ile yapılan görüşme, 28.07.2012.

Ukrayna’da Bir Osmanlı Hatırası: Haseki Gülnuş Sultan Camisi Minberi

Günümüzde kilise içinde korunan minber de yapının tarihine benzer karmaşık süreçler geçirmiştir. St. Nicholas Kilisesi camiye dönüştürülürken buraya yerleştirilen ve kibleye dönük, güney duvarına dik olarak konumlandırılan minber, yapı tekrar kilise olduktan sonra da burada korunmuş ve ambon olarak kullanılmıştır (Şekil 19). Bazı 19. yüzyıl kaynaklarında belirtildiğinin aksine İstanbul’dan getirilmeyen, yerel taş işçiliğinin ürünü olan minber, bu kez yapının güney duvarına paralel yerleştirilmiş, baldaken ve külah bölümü sökülmüş, bazı parçaları köşkte ve korkuluk bölümünün tutamaklarında kullanılmış ve kimi ekler yapılmıştır.⁴⁶ Bu konumundan 1930’larda Sovyet yetkililerce Dinler ve Ateizm Müzesi’ne dönüştürülen Kamañiçe Katedrali’ne taşınmış ve orada sergilenmiştir⁴⁷ (Şekil 20). Bu süreçte gerçekleştirilen hatalı bir restorasyon sırasında köşkün sol tarafındaki korkuluk ve aynı taraftaki geçit bölümüne ait kimi parçalarını yitiren ve ayakta durmasını sağlayan destek sistemi zarar gören minber, Katedral 1990’da yeniden Katolik Kilisesi’ne verildikten sonra bir süre varlığını burada sürdürmüştü, 2004 yılında Polonyalı bir ekip tarafından restorasyona alınmıştır.⁴⁸

2004-2007 yılları arasında Varşova Güzel Sanatlar Akademisi’nden Janusz Smaza liderliğindeki ekibin yürüttüğü kapsamlı restorasyonda özgün devşirme malzemeleri tespit edilmiş, minberi oluşturan parçalar ayrılıp tekrar birleştirilirken metal bağlantı elemanları yenilenmiş, alçıtaşı bazlı bir karışımla eksik parçaları bütünlenmiş, sonraki yüzyıllarda üzerine sürülen alçı ve boyalar kaldırılarak küçük bir kısmı kalan kırmızı, mavi ve yeşil özgün renkleri ortaya çıkarılmış ve sonrasında St. Nicholas Kilisesi’ne taşınmıştır⁴⁹ (Şekil 21). Böylece, farklı politik ve dini iklimlerin etkisi altında -tıpkı yapının kendisi gibi- zorlu süreçler geçiren minber, asıl yerine geri dönmüştür. Kamañiçe’deki Haseki Gülnuş Sultan Camisi’nden günümüze ulaşan en önemli unsur olan minber halen uzun orta nefin or-

⁴⁶ Janusz Smaza, “17th-century Islamic Pulpit (Minbar) in the St. Nicholas the Bishop Roman-Catholic Church in Kamieniec Podolski (Kamianets-Podilskyi), Ukraine – Restoration Research and Issues”, **11th International Congress on Deterioration and Conservation of Stone, 15-20 September 2008, Torun, Polonya**, Cilt II, s. 1307-1308.

⁴⁷ Kolodziejczyk, **a.g.e.**, 2004, s. 52.

⁴⁸ Smaza **a.g.e.**, s. 1308.

⁴⁹ Smaza, **a.g.e.**, s. 1307-1315.

tasında, kuzeydeki St. Dominik Şapeli'nin girişinin tam karşısında, güney duvarına bitişik konumdadır (Şekil 9).

Baldaken ve külah bölümü günümüze ulaşmayan, 3,78 m uzunluğunda ve 3,90 m yüksekliğindeki minber 14 basamaklıdır⁵⁰ (Şekil 22). Kumtaşından yapılan minberin, 2004-2007 yıllarındaki restorasyon sırasında, duvara dönük olduğu için görülemeyen bölümlerinde üç parça yerel devşirme malzeme kullanıldığı tespit edilmiş, bunların üzerindeki Latince yazılar nedeniyle mezar taşları olduğu anlaşılmıştır⁵¹ (Şekil 21). Başka bir devşirme malzeme de minberin geçit bölümünün tavanında yer almaktadır (Şekil 23). Yine minberin duvara dönük tarafındaki aynalığın bazı yerlerinde kırmızı renkli özgün boyalar mevcuttur (Şekil 24). Minberin girişindeki basık kemerin üzerinde yer alan Kelime-i Tevhid yazılı panonun çerçevesi ve harfleri aynı kırmızı renge sahiptir ve zemininde mavi renk görülmektedir (Şekil 25).

Minber, basık kemerli bir girişe sahiptir (Şekil 22). Bu kemerin köşelikleri, alttan kemer yayına üstten kitabenin dikdörtgenine, yanlardansa sütunçelere paralel olacak şekilde silmelerle sınırlandırılarak bezemesiz bir kabartma şeklini almıştır. Bunun üzerinde, Kelime-i Tevhid'in yazılı olduğu, zemini mavi, harfleri ve çevreleyen silmesi kırmızı renkteki kitabe yer alır. Basık kemerli giriş, üzerindeki köşelik ve kitabeye beraber dört yönden iki sıra silmeye çerçevelenmiştir. Bu silmelerin dışında ve iki yanda, burma sütun şeklinde sütunçeler yer alır. Bunların başlıkları ve kaideleri kum saati şeklindedir. Girişin en üstündeki taç kısmında ise malzemenin renginden dolayı restorasyon sırasında bütünlendiği anlaşılan palmet biçimindeki büyük bir çiçek motifi ve bunun iki yanında daha küçük boyutlu yarım palmetler yer almaktadır (Şekil 24).

Dört ayrı bölümden oluşan süpürgeliğin girişe bitişik olan ilk bölümü üçgen, diğer üçü dörtgen biçimindedir. Dıştan içe doğru profili alçalan birer kaval, ikişer düz silmeyle çerçevelenen bu bölümlerden üçgen olanın merkezinde, yine bir düz silmeyle çerçevelenmiş üçgen biçiminde boş bir kartuş yer alır. Diğer üç bölümdeyse alt tarafı geniş orta bölümü daralan ve üst bölümü tekrar genişleyen, içe taşkın sorguçları olan kaşkemer

⁵⁰ İnci Kuyulu Ersoy, "Ukrayna'daki Türk Dönemi Eserleri", **IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Van 2000, s. 197.

⁵¹ Smaza, **a.g.e.**, s. 1308.

biçimindeki açıklıklar yer alır. Bu açıklıkların üst taraflarında Kamanıçe için önemli üç tarih –şehrin Osmanlıların eline düştüğü, Polonyalılar tarafından geri alındığı ve Ruslara karşı bir ayaklanmanın gerçekleştiği yıllar olan 1672, 1699 ve 1862- kazınmıştır (Şekil 26). Bu tarihlerin buraya 1862’den sonra kazındıkları açıktır.

İkizkenar dik üçgen biçimdeki aynalık, dıştan içe doğru bir kaval silme, bir düz silme ve bir içbükey silme ile çerçevelenmiştir. Üçgenin sağ üst köşesinde, kaval ve düz silmeler pahlanmıştır. Bu üçgenin içinde, kenarlardan eşit mesafede yerleştirilmiş kartuş biçiminde bir başka üçgen ve bunun da merkezinde dıştan içe doğru bir kaval ve iki düz silmeyle çerçevelenmiş bir daire yer alır. Bu dairenin içi, merkezdeki bir yıldız çiçeği motifinden altı yöne ayrılan kıvrım dal bezemeye ajurlanmıştır. İkişer ikişer birbiriyle birleşen bu dallar, birleşme noktalarında yaprak biçiminde ve daireye teğettirler. Minberin duvara dönük tarafında, bu dairesel formun içindeki bezeme tahrip olmuştur. Ancak gerek teğet noktasında kalan kıvrım dal parçaları üzerinde gerekse üçgen kabartmanın kenarında kırmızı renkli boya kalıntıları görülmektedir (Şekil 24).

Aynalığın üzerinde yer alan korkuluk, dışta bir kaval silme ile içteki iki düz silme tarafından sınırlandırılmış, merkezleri birleştirilmiş altıgenlerden oluşan bir kompozisyonun kafes tekniğinde uygulanmasıyla oluşturulmuştur. Korkuluğun giriş tarafındaki kaval silme, giriş bölümünün yanındaki bezemesiz ayak üzerine taşırılmıştır. Korkuluklardan girişe göre sağdakinin üzerinde beş kat düz silmeyle dışa doğru profillendirilmiş bir küpeşte vardır. Bu küpeştenin diğer korkuluk üzerinde yer almaması, bu ögenin sonradan, muhtemelen yapı tekrar kiliseye çevrildikten sonra eklenmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca korkulukla giriş arasında palmet biçiminde bir köşebent yer almaktadır (Şekil 22). Bu palmetin ortasında ve düz bir silmenin içinde bir lale kabartması bulunmaktadır.

Minberin geçit bölümü, üç yönde açılan sivri kemerli açıklıklardan oluşur. Dışta kaval, içte düz silmeyle sınırlanan bu kemerlerin kilit taşı üstünde birleşen köşelikleri, kabartma şeklinde ve bezemesizdir. Geçidin üstünde ve köşkün altında yer alan bölümün yanlarında, ortası armudi kemer biçiminde beş dilimli ve sorguçu kemer şeklinde açıklıklar, minberin arkasına denk gelen bölümdeyse üzengisine kadar doldurulmuş sivri kemer biçimindeki açıklık yer alır (Şekil 27). Yanlardaki kemerler içte iki düz, dışta bir kaval silmeyle çerçevelenmiştir. Ancak bu silmeler köşk se-

viyesine kadar çıkararak köşkün korkuluk bölümünün ortasında içe doğru dönerek sonlanır. Beş dilimli bu kemerin hemen üzerindeyse ortası daire biçiminde ve yanlara doğru çizgiselleşen bir kabartma mevcuttur. Minberin arka tarafında kalan kemerin çevresindeyse bezeme ya da silme yoktur.

Üzerindeki baldaken ve külah bölümleri günümüze ulaşmayan köşk bölümünde, kafes tekniğiyle yapılmış ve merkezleri birleştirilmiş altıgenlerin oluşturduğu kare biçimindeki korkuluk ile bunu alttan ve üstten sınırlayan içte iki düz, dışta bir kaval silme ve üstteki silmelerin üzerinde yer alan beş sıra mukarnas yer alır (Şekil 27). Köşkün korkuluklarının iki yanında, aynalığın üstündeki korkulukta bulunan, çok katlı silmelerden oluşan ve sonradan eklendiği anlaşılan küpeşte yer alırken, duvar tarafındaki korkuluğun üzerinde bu parça yer almaz. Gerçekleştirilen restorasyon sırasında bu küpeştenin, korkuluğun üzerindeki küpeşte gibi, kiliseye çevirme sonrasında eklendiği ve malzemesinin de minberde kullanılan farklı bir kumtaşı olduğu anlaşılmış, minberin günümüze ulaşmayan baldaken bölümünden mukarnas parçaların korkulukta kullanıldığı tespit edilmiştir⁵² (Şekil 28).

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda görüldüğü gibi, günümüzde Ukrayna sınırları içinde kalan Kamaniçe'deki St. Nicholas Kilisesi 17. yüzyılın son çeyreğinde Haseki Gülnuş Sultan Camisi olarak işlev görmüştür. Bir Ortaçağ Gotik yapısı olan orta ve yan neflerle korodan oluşan naos ile yapıya 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyılın başında eklenen ve Rönesans mimarisi izleri taşıyan şapel-ler, caminin namaz hacmi olarak kullanılmış olmalıdır (Plan 2). Mihrap ve minberin koro bölümünde yer alması, yan neflerin ve şapellerin geniş bir cemaatin ihtiyacı söz konusu olmadıkça kullanılmamış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yapının bitişiğindeki manastırın yukarıda tartışıldığı gibi yeniçeri kışlası olarak kullanılmış olması olasılığı, ibadete gelenlerin çokluğu nedeniyle mevcut tüm hacimlerin bu namaz hacmine dâhil edildiğini akla getirmektedir.

Gülnuş Sultan'ın camisinden geriye kalan biricik Osmanlı yapısı olan minber, yerel ve devşirme malzemelerden üretilmiş, klasik Osmanlı üslubunu başkentten çok uzak bir konumda olsa da başarıyla uygulamıştır.

⁵² Smaza, a.g.e., s. 1309.

İstanbul'daki çağdaşlarıyla –örneğin Kamanıçe'nin fethinden 9 yıl önce inşası tamamlanan Eminönü Yeni Valide Camisi minberiyle- karşılaştırıldığında (Şekil 29), genel bezeme programının –silmeler, mukarnaslar, korkuluklardaki kafes tekniği, sütunçeler, vb.- aynı olduğu görülmektedir. Ancak Kamanıçe'deki minber, yapının boyutlarıyla orantılı olarak daha küçüktür ve sonuçta bir eyalet başkentinde ve bir haseki sultan camisinde yer aldığı için daha mütevazıdır. Öte yandan Kamanıçe'deki minberin günümüze ulaşmayan köşk ve külah bölümlerinin, söz konusu çağdaş örnektekine benzer nitelikte öğelere –baklava dilimli sütun başlıkları, mukarnaslı ve palmetli bir korniş, metal bir alemle sonlanan kalemişiyle süslenmiş bir külah, vb.- sahip olduğu düşünülebilir.

Gülnuş Sultan'ın bu ilk yapısı, daha önce hiçbir haseki sultan için fethedilen bir şehirde bir kilise camiye çevrilmediği için, sıra dışıdır. Osmanlı'nın fetihlerinin yoğun olarak yaşandığı Kanuni Sultan Süleyman döneminde, kadın banilerin imar faaliyetlerinin öncüsü sayılabilecek Haseki Hürrem Sultan adına inşa ettirilen yapılar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, başkentte ve kutsal şehirlerde yoğunlaşmıştı.⁵³ “Kadınlar Saltanatı” olarak anılan dönemde de Nurbanu Sultan'dan Hadice Turhan Sultan'a kadarki kadın banilerin hasekilikleri döneminde fethedilen yerlerde bir imar faaliyetine giriştikleri ya da onların adının bir yapıya verildiği görülmemektedir.⁵⁴ Bu nedenle Gülnuş Sultan, ilk başlarda yalnızca devlet erkinin erkek mensuplarına, sonraları valide sultanlara da tanınan bu ayrıcalığa henüz hasekiliği döneminde erişmesi nedeniyle bir ilk ve –sonraki yıllarda fetihlerin yerini kayıpların alması nedeniyle de- son örnektir.

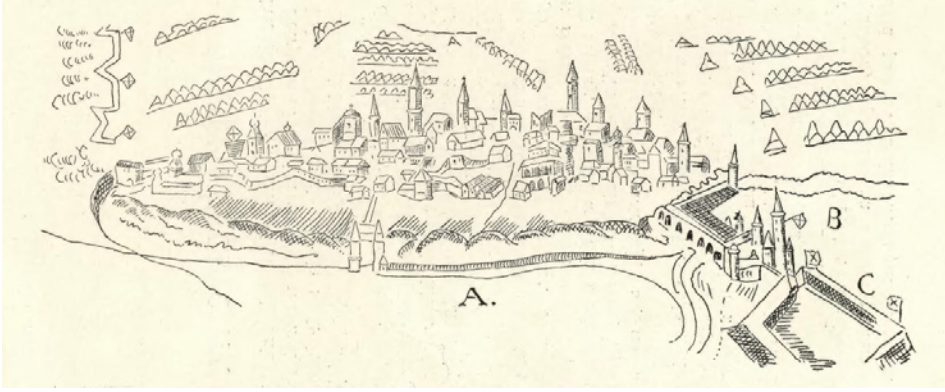
1663'te Uyvar'ın, 1669'da Kandiye'nin fethinin ardından adına herhangi bir kilise camiye çevrilmeyen Gülnuş Sultan'ın bu “onura” 1672'de layık görülmesi dikkat çekicidir.⁵⁵ Uyvar'ın fethi sırasında IV. Mehmed'e

⁵³ Şehri Kartal, **Haseki Hürrem Sultan Yapıları**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Bölümü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2012.

⁵⁴ M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001; **9000 Years of the Anatolian Women**, Turkish Republic Ministry of Culture, İstanbul 1993; Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998; **Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar-Hanım Sultan Vakfiyeleri**, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1990.

⁵⁵ Muhammed Fatih Çalışır, **War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province, 1663-1685**, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, yayınlanmamış yüksek

henüz bir şehzade doğurmamış olması durumu anlaşılır kılar. Peki, Kandiye'deki çok sayıdaki kiliseden biri de Gülnuş Sultan adına dönüştürülemez miydi? Gülnuş Sultan Kandiye Seferi'nde yer almadığı için ve haseki sultanların adının fethedilen şehirlerdeki bir kiliseye verilmesi gibi bir gelenek olmadığından bu zaten normal bir durumdur. Ancak Kamanıçe'deki sıra dışı uygulamanın tek nedeni Baer'in yukarıdaki yorumundaki gibi "teselli" olmamalıdır (bkz. dipnot 20). Belki de orduya Kamanıçe Seferi'nde eşlik ederek, IV. Mehmed gibi ilk kez bir sefere katılıp –resmen olmasa da fiilen- "gazi" statüsü kazanan Gülnuş Sultan, böyle bir yapıyı hak etmiştir. Padişahın Gülnuş Sultan'a beslediği sevginin kanıtı, hem onu beraberinde sefere götürmesi hem de ona şehrin en önemli yapılarından birini ayırmasıdır. Böylece Gülnuş Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kuzey ucunda bir yapıya adını vermiş, Kamanıçe'deki minber de ondan yadigâr kalmıştır.

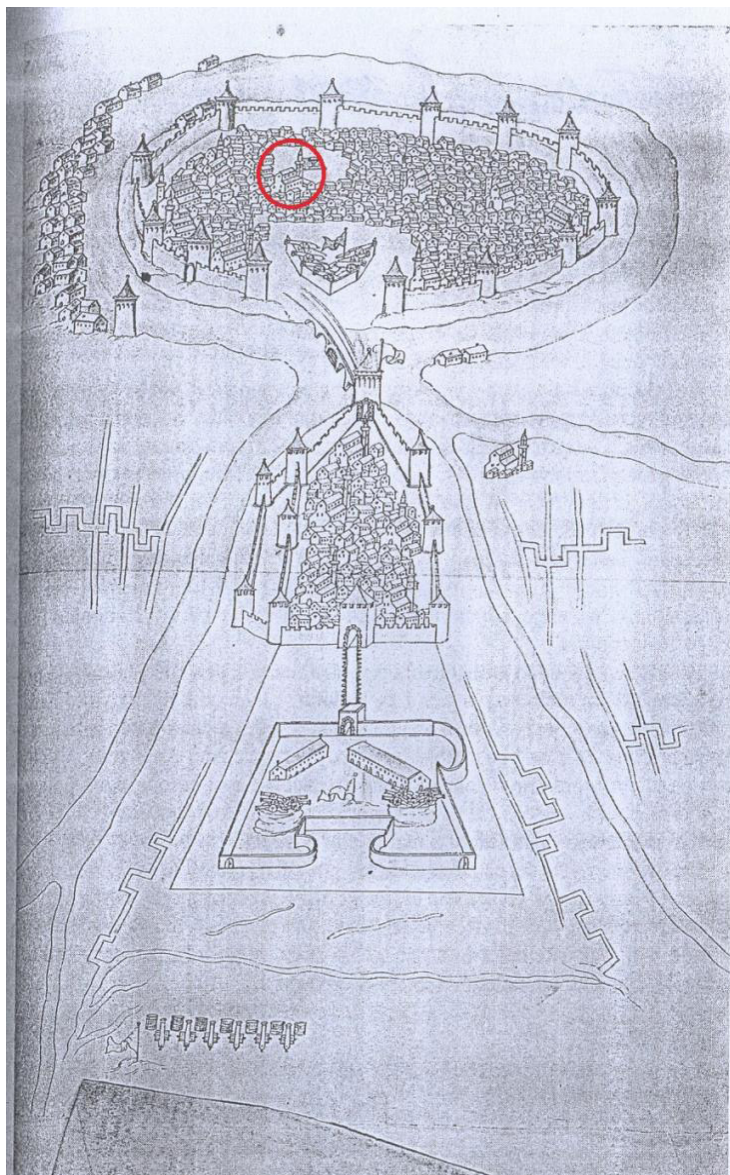
Şekil 1 Orijinali Paris'teki Dışişleri arşivinde bulunan 1633 tarihli anonim Kamanıçe çizimi (Prusiewicz, 1915, s. 8).

Şekil 2 Tomaszewicz'e ait 1672 tarihli Kamanıçe haritasında Haseki Gülnuş Sultan'ın camisine çevrilen St. Nicholas Kilisesi (Wikimedia Commons).

Şekil 3 de Fer'in Tomaszewicz haritasını örnek alarak 1691'de çizdiği Kamançe haritasında Haseki Gülnuş Sultan'ın camisine çevrilen St. Nicholas Kilisesi (Wikimedia Commons).

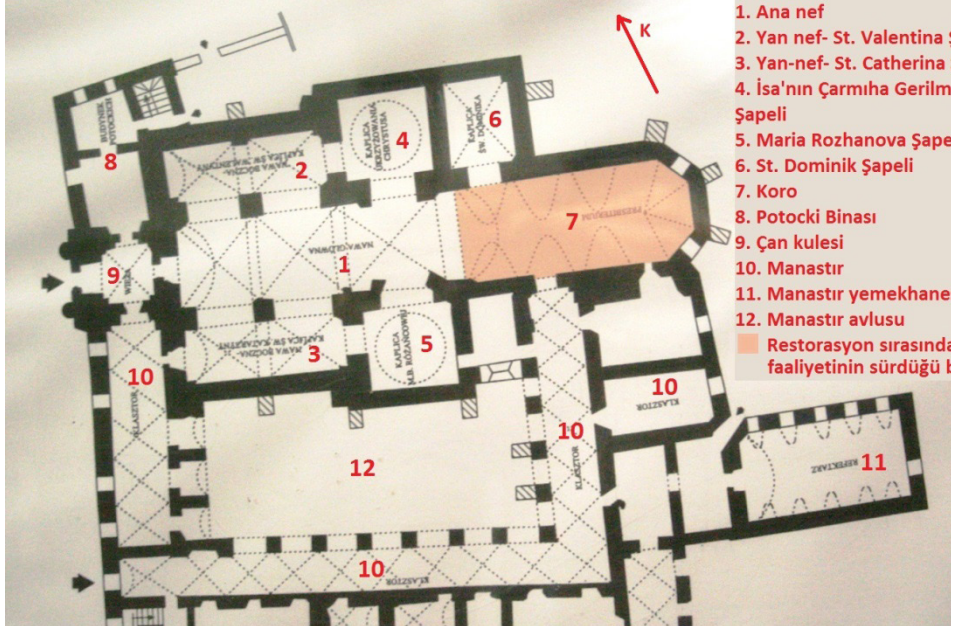
Şekil 4 1687-1691 arasına tarihlenen Osmanlılara ait Kaniçe haritasında diğer camiler gibi yanına bir minare eklenmiş bazilika şeklinde çizilmiş Gülnuş Sultan Camisi'nin olası konumu (Dariusz Kołodziejczyk, "O Turkach w Kamieńcu raz jeszcze – refleksje z kwerendy w Bolonii", **Barok. Historia-Literatura-Sztuka**, 8 (2001), no: 1 (15), s. 165-175).

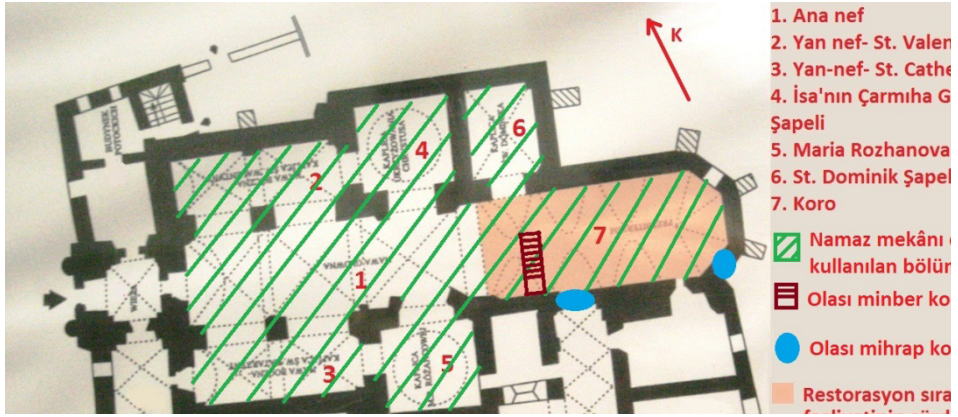
Şekil 5 Tomaszewicz haritasının 1693 tarihli Almanca kopyasından Gülnuş Sultan adına camiye çevrilen St. Nicholas Kilisesi ayrıntısı (<http://rcin.org.pl>).

Şekil 6 20. yüzyıl başına ait iki fotoğrafta St. Nicholas kilisesinin güneybatıdan (solda) ve kuzeydoğudan (sağda) görünüşleri (Prusiewicz, 1915, s. 68-69).

Plan 1 St. Nicholas Kilisesi ve Manastırı planı (Restorasyon bilgi panosunda yer alan plan esas alınmıştır).

Plan 2 Kamanıçe'de Haseki Gülnuş Sultan Camisi'ne dönüştürülen St. Nicholas Kilisesi'nde namaz mekânı olarak kullanılmış olabilecek olası bölümler, minberin olası konumu ve mihrap nişinin yerleştirilmiş olabileceği olası yerler (Restorasyon bilgi panosunda yer alan plan esas alınmıştır).

Şekil 7 Kilisenin ve manastırın batıdaki giriş cepheleri (Aksi belirtilmedikçe tüm fotoğraflar Muzaffer Özgüleş tarafından çekilmiştir).

Şekil 8 Kilise ve manastırın doğudan görünüşü.

Şekil 9 Koro bölümünden restorasyon nedeniyle kapalı olan orta nef bakiş. Yan neflere ve buradaki şapellere geçiş de orta neften sağlanmaktadır.

Şekil 10 St. Dominik şapeline geçiş, koronun geçildikten kuzeyinde yer alan kemerin altından sağlanmaktadır.

Şekil 11 Maria Rozhanova Şapeli'nin dıştan görünüşü.

Şekil 12 Yapının kuzeybatıdan dış görünüşü.

Şekil 13 Mezar mahzenlerine açılan pencere ve bu pencereden içeriye bakış.

Şekil 14 Gülnuş Sultan'ın camisinin sahnı olarak kullanılan kilisenin koro bölümünden apseye bakış.

Şekil 15 Koro bölümünün kuzey duvarında ve apseye yakın konumda yer alan sonradan kapatılmış kapı.

Şekil 16 Koro bölümünün güney duvarında yer alan manastıra geçiş kapısı.

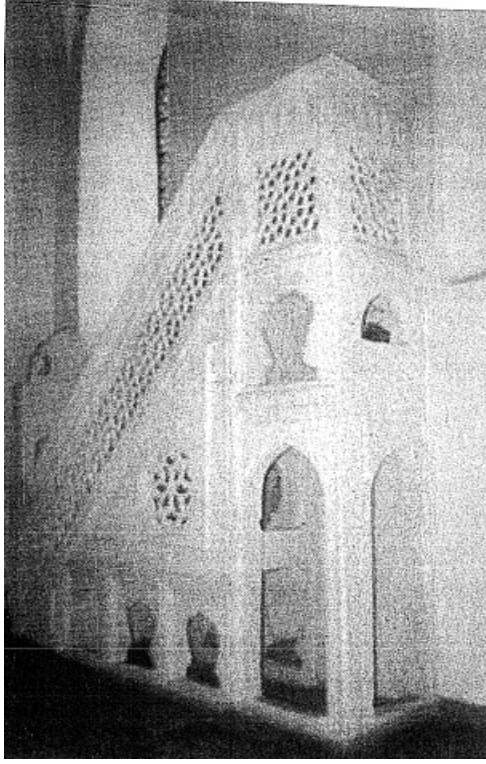
Şekil 17 Kiliseden manastıra geçişi sağlayan çapraz tonozlu bölüm.

Şekil 18 2001 yılındaki restorasyonda apsis güneydoğu duvarının içten (solda) ve dıştan (sağda) görünümü (Fotoğraflar: K. Jurków ve J. Smaza).

Şekil 19 20. yüzyıl başına ait bir fotoğrafta St. Nicholas Kilisesi'nin içindeki minber (Prusiewicz, 1915, s. 68-69).

Şekil 20 Sovyetler Birliği döneminde Kamañçe Katedrali'ndeki Dinler ve Ateizm Müzesi'nde sergilenen ve 2004 yılına kadar varlığını burada sürdüren minber (Ersoy, 2000, s. 202).

Şekil 21 Minberin 2004-2007 yıllarındaki restorasyonunda tespit edilen devşirme malzemelerden üç farklı mezar taşından Latince kitabeli ve armalı parçalar (Fotoğraflar: Krzysztof Jurków, Bartosz Markowski).

Şekil 22 Kamanice Haseki Gulnuş Sultan Camisi'nin minberi.

Şekil 23 Minberin geçit b3l3m3n3n tavanında yer alan devşirme malzeme.

Şekil 24 Minberin duvara d3n3k taraftaki aynalığı 3zerinde g3r3len kırmızı renkli 3zg3n boya kalıntıları.

Şekil 25 Minberin girişinin üzerindeki Kelime-i Tevhid yazılı kitabe ve taç bölümü.

Şekil 26 Minberin süpürgelik bölümü.

Şekil 27 Kamanice’de Haseki Gülnuş Sultan Camisi minberi.

Şekil 28 Minberin günümüze ulaşmayan baldaken bölümündeki mukarnas parçaların kullanıldığı korkuluk bölümü.

Şekil 29 İstanbul'da 1663 tarihli Eminönü Yeni Cami minberi.'